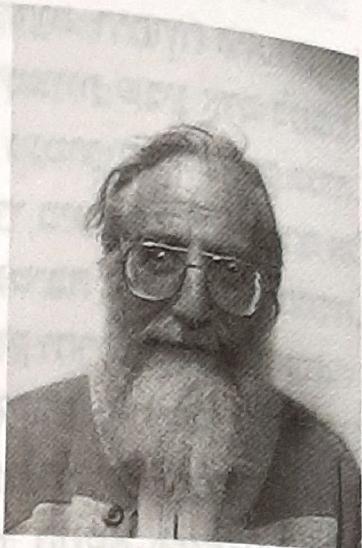

פרופ' לפילוסופיה ולמחשבת ישראל באוניברסיטה העברית בירושלים.

עיקר עיסוקו בפילוסופיה של הדת, התגלות והרמנוניטיקה בהגות היהודית והכללית, דת ומוסר ביהדות והגות והלכה.

פרשת "בא"

ראשיתה של הלכה

פירשו של רשי לפסוק הראשון של התורה הזכיר לרבים: "אמר רבי יצחק לא היה צריך להתחיל את התורה אלא מ'החודש הזה לכם" (שמות יב, 2), שהיא מצוה ראשונה שנצטו בה ישראל". באימרה זו באים לידי עימות שני הספרים הראשונים של המקרא, בראשית ושםoth, המייצגים מוקדים שונים בהגות ובחאים המקראיים. בספר בראשית ובתחילת ספר שמות אנו עדים למרכזיותה של ההיסטוריה ובעקבותיה גם למקומה של ארץ-ישראל ושל הגיאופוליטיקה. פרשת "בא" מהוות תחילתה חדשה המאפיינת את ספר שמות ואת הבאים אחריו. מקום מרכזי קבוע בה ל"החודש הזה לכם", שהיא מצוה ראשונה שנצטו בה ישראל". רמזים שונים מצויים כבר בספר

בראשית, אך פרשת "בא" היא התחלה חדשה בתורה, ראשיתה של הנורמטיביות, לירתה של ההלכה.

הנורמטיביות היא ללא ספק מוקד מרכזי ביהדות. היהדות היא דת של אמונה ושל מצוות: מצוות שבין אדם למקום ומצוות שבין אדם לחברו. ניטיב להבין את משמעותה של מהות זו אם נעמוד על המאבק נגדה. ביחס נICON הדבר בעימות עם הנצרות, הבא לידי ביטוי בולט באיגרת אל הרומים. באיגרת זו הציב פאולוס את האלטרנטיבה לתפישה היהודית, שלכאה כבשה את העולם: החסד במקום החוק והרוח במקום האות. באיגרת מציב פאולוס טיעונים שונים להסביר את עמדתו ולהגן עליה. במרכזו מצויה הקביעה הפרודוקסלית שלפיה לא החטא גורם לאיסור, אלא דווקא האיסור הוא שהיה למקור החטא. ב邏ינוח העברי הקלASI נוכל לומר שדבר זה נראה לנו מתקבל על הדעת בכל הנוגע למצאות השמעיות, שבחן המשמעות מצויה במשמעות. החטא הכרוך באח חבישת כומתת בצבא הוא פונקציה של הציורי. על כך נאמר גדול המצואה ועשה ממי שאינו מצווה ועשה, שהרי האיסור הוא המגדיל את הפיתוי. היו לנו מצוים מגרה את היצר הרע.

אין, לדעתו, באיגרתו של פאולוס התייחסות לעובדה שישנן מצוות שכליות, וכוכונתי כאן בשימוש במונח זה למצאות שהן משמעויות כשלעצמם. הניתוח הקודם יכול היה להיות נכון לפחות לגבי מצאות המילה. אולם מה מעמדן של "לא תרצח" ו"לא תגנב"? האומנים גם עושים אלה משניים את מהותם כשהאיסור נעלם?

התשובה לשאלת זו יכולה להיות רק אחת: העידן המשיחי הגיע, ומצוות בטלות או. ואם כי לא גאל את האנושות כולה, הרי שעל המאמינים שורה רוח הקודש, וממילא כבר אינם מסוגלים לחטא. הם אינם זוקקים לאות ולחוק כי הם כבר שרויים ברוח. וזה הסוד של האנטיונומיזם המשיחי המאים מזמן על ההלכה. אנטינומיזם זה קם לתחייה בימי השבתאות. רשיים ממנה לא חסרו אף באידיאולוגיה הציונית.

אלו לדעתו שני הפנים של המאבק הנוצרי בהלכה. ב牟וטיב השני, אף שהאדם אינו יכול לחטא, יש משמעות ובוחן חיוני לרוע. איש הרוח חסין לרוע באשר הרוח בו, שלא מתוך היוקרות והחשיבות לחוק. אולם יש, לדעתו, מוטיב שלישי שבא לידי ביטוי דווקא בדתות ובתרבויות

אחרות. יש השעה של פיה צ'רלס מנסון, הרוצח הנודע מהחוף המערבי בארץות-הברית, ביצע את פעלותיו מתוך ראייה שיתכן שמקורה בפרשנותו לZN בודחיהם. המלכודת לא מצויה בגאולה הקולקטיבית, אלא במשיחיות אינדיבידואלית. האדם הגדול שהגיע לפסגת התפתחותו הרוחנית, האדם שהופך משיח, כבר שרוי מעבר לטוב ולרע. אין הוא חייב לעשות את הטוב, כי כל מה שיעשה הוא טוב, מעצם מהותו. האדם העליון הופך קנה-המידה לטוב. האנטינומיזם הופך להיות אידיאל של המשיחיות האינדיבידואלית. שבתי צבי הופך כאן ליעקב פראנק.

האנטינומיזם נאבק במצבות השמעיות ובמציאות השכליות. חומות שלישי מצוי בינהן מבלי שנוכל לסוגו בקלות. זהו תחום הערים, שהופך להיות מרכזי במשנתו של זיגמונד פרויד. אולם קיומה של החברה מותנה בקיומם של האיסורים, וביחוד של איסורי עריות. זאת האמת הלא אשליתית ואין ממנה מנוט. אלא שהאדם מورد באיסור. אולי המnipולציות ההיסטוריות שעשה פרויד בדמותו של משה והפיקתו למצרי, היו ניסיון להבהיר את אשמת כפיה האיסורים על העולם מישראל לעובדי אל המשם המצרים, שעשו את המהפהכה המונותיאיסטית הראשונית.

עמדתו זו של פרויד גוררת תופעות רבות. איש חסיד היה פרויד ולא האמין שניtan לבטל את ההלכות. לא כך ממשיכיו. אולי הבולט בינם בהשפעתו בעשורים האחרונים היה מרקוזה. בחברו את מרקס ופרויד נתן מרקוזה פירוש חדש למאבק נגד הדיכוי. שחרור המודוכאים אינו אלא שחרור האדם מדיכוי האיסורים.

בכל המאבקים האלה בלט היסוד האנטינומיסטי. ממילא לא היו חסרים בו מוטיבים אנטימקראים ואנטי-יהודים, אלא שהקונצפציות האנטינומיסטיות אינן יכולות לבנות חברה. הדוגמה הקלאליסטית לבעיתיות זו מצויה שוב בנצרות, אשר ינקה מדברי פאולוס את ההתנגדות החrifת יהדות ובנה בעת בנטה מערכת מעיקה יותר מזו שבאה לבטל. זהו פרדוקס, אולם פרדוקס מדהים עוד יותר מתממש נגד עינינו. בפילוסופיה החינוכית ובמעשה החינוכי יש לאנטינומיזם עדנה. החופש הוא האידיאל החינוכי החשוב ביותר, והוא חייבים להצדק על עצם העובדה שאנו מחנכים.

המצויה הראשונה קשורה לחינוך. בין הציוינים הראשונים

הקשורים ליציאת מצרים בולטת במיוחדותה ובהשלכותיה מצוות "זהגדת לבןך" (שמות יג, 8): "זהגדת לבןך ביום ההוא לאמר בעבר זה עשה ה' לי בצעתי מצרים". ציווי זה חזר, בשינויים מסוימים, פעמים אחדות. מן החזרות נולד המדרש על ארבעת הבנים שכונגדם דיברה תורה: החכם, הרשע, התם ושאינו יודע לשאול.

מהו ההקשר המיידי לציווי? עם העבדים חי חוויה היסטורית רבת משמעות, חוויה השחרור. נכונה לו דרך תלאות ארוכה, זרעות סכנות רבות. סכנה נוספת אורבת לו מן ההתחלתה, מוחבאת ולכאורה בלתי מוחשית: סכתת השכחה. מקור הסכנה – הזמן. אנו נתונים לשיטות של שני שעוניים. האחד, במחוגיו הנעים בתנועה מעגלית מתמדת, מחקה את הזמן המחוורי של הטבע, את זמנו של "ימי הארץ" זרע וקציר וקר וחם וקץ וחרף ויום ולילה" אשר "לא ישבחו" (בראשית ח, 22), ויחזרו על עצמם. השעון השני, מעין השעון הדיגיטלי שלנו, מחקה את הזמן הליניארי של ההיסטוריה, שלעולם אינו חוזר על עצמו. לא כל הפילוסופים יסכימו שיש שני שעוניים. אחדים הדגישו את החזרה הנצחית, אחרים את החידוש שאינו נפסק. אך אף אם דיווק אין כאן, ודאי יש כאן קירוב ראשוני. חוגת השעון המעגלי חוזרת על עצמה – שלא כמו קו ההיסטוריה והביוגרפיה; קו זה מתעד את האמת המרה והיסודות; הזמן טורף את יצוריו.

הדבר נכון בחיו של היחיד. כל חוויה, כל מידע מן ההווה, ההפוך לעבר ועלולים להימחק. היחיד נלחם בסכנות הזמן בעוזת הזיכרון. מגנוני הזיכרון, מרכיב בסיסי בעולם הביולוגי והפסיכולוגי, מצויים אכן במקומות אינספור בטבע, אך חסרים בחברה. הקשר הנטווע בטבע בפרט, בכל אדם ואדם, אינו בכלל. ודוקא כאן הוא נדרש וחוני יותר. החברה האנושית מורכבת מבני תמורה; כשהיעלמו אלה, ייעלמו איתם זכרונותיהם. כדי להימנע מהצורך להתחיל הכל מבראשית, חייבים אנו כחברה לדאוג למגנון זיכרון תרבותי, לא טبعי, שיבטיח את עצם אפשרות המשכיות, ומעבר לכך את אפשרות הצטברותם של החווית והידע, את ההתקפות והתקדמות. "זהגדת לבןך" מייצג את מגנון הזיכרון הקולקטיבי.

אחד הביטויים ההולמים ביותר למתח שבין הקונצפטיות מצויה בתיאיחסות לפסק החייבי הקלסי: "חנוך לנער על פי דרכו גם כי

זוקין לא יסור ממנה". הוגים רבים ראו בפסוק זהה ביטוי לצורך להגיע אל הנער ועל הנערה כפי מה שהם. דוקא לאור זאת מרשימים דבריו של הרלב"ג, ר' לוי בן גרשם, שפירש את הפסוק בצורה שונה מחלוטין: "חנוך לנער – אשר יחנוך לנער על פי הדרך אשר מנהגו וטבחו ללכת בה, לחשבו והשגתו שכבר קיבל המוסר כאשר יגדל, הנה ימשך שלא יוכל להסירו אחר זה מהדרך הרעה היא וגמ לא יסור ממנה עצמוו וגם בעת זקנתו". לפי הרלב"ג הפסוק כתוב באירונית מרה.

"והגדת לבן" זהו השלב הראשון של החינוך. אנו חייבים לחנך כדי להבטיח שהדור הבא לא יהפוך שוב לפרא. אם לא, יאבד הוא את התרבות, אך גם את הטבע, שהרי יחסו של האדם לטבע, ידיעת הטבע, תרבות היא. הבן "החכם" הוא תוצר התרבות, והביטוי הראשון לתרבות מצוי בשפה. הציווי "והגדת לבן" מכיל את הסוד של עצמו. ההגדה עצמה, השפה, היא הביטוי הראשון של הזיכרון הקולקטיבי, של המסירה מדור לדור.

השפה מבטיחה את המשכיות, אך יש בה היבט נוסף. פרויד חשב בפנינו את תסביך אדייפוס והראה לנו לומדים את כללי ההתחנחות ומילא את יסודות המוסר ביחסינו אל ההורים. לפני זה, לומד התינוק את משמעות המשמעת כאשר הוא לומד את כללי הניקיון בעשיית צרכיו. אין בעיני ספק שהאתגר ה"מוסרי" הראשון מצוי עוד קודם לכן, כשהתינוק לומד לדבר, ולומד את משמעות השפה. השפה היא הסיטואציה המוסרית הראשונה. התינוק לומד קודם כל על קיומו של אפיק תקשורת עם הסביבה האנושית. הוא יכול ליהנות מAFXIK זה, הוא יכול להביע את רצונותיו ולהשיגם. לשם כך עליו למד דקדוק, קלומר לשחק לפי הכללים; עליו ללמידה את משמעות המילים שקבעה החברה: כיסא, בקבוק, דלת וכדו'; עליו להיכנע לכללי המשחק כדי שיוכל ליהנות מפירותיו.

השפה היא בין-אישית, שהרי שפה פרטית לא מאפשרת תקשורת כלל. במאבקנו על גאות גורלו של הבן "הרשע", אנו לומדים שראשיתו של המוסר – בשפה.

"והגדת לבן". ומנגד: "כבד את-אביך ואת-אמך למען יארכון ימיך על האדמה" (שמות כ, 12). אומנם דבר זה מיועד לבנים ולבנות

ומבטא את חובתנו כלפי ההורים, אולם לדעתו הדיבר צוף ונבד נוסף, בסיסי יותר, שהפרק אקטואלי יותר בדורנו. רובד זה מיועד דזוקה להורים, וקורא לנו לכבד, קודם כל, את הורותנו: היה אב, והיה אם. האב והאם הם שליחיה של התרבות, המבקשת ליצור את הזיכרון הקולקטיבי. מורים יכולים להשתתף בשליחות זו, אך האחוריות העיקרית תינשא תמיד על כתפיהם של האב והאם. והחובה הראשונה של ההורים היא "זהגדת לבןך".

חשיבות השימוש בשפה תלולה, כך נראה לנו בסמנטיקה שלה, בהבנתה. המחקרים הפסיכולוגיים הראו לנו שחשיבות דבר עם התינוק, אף כשהאין הוא מבין את דברינו. "זהגדת לבןך" הוא ציוי המוטל علينا אף כשהאין הגדה זו מובנת כלל. אנו חייבים לדבר גם עם הבן "שאינו יודע לשאול". נראה דבר זה פלאי הוא, שיש חשיבות מכרעת בדייבור לא ממשותי זה.

אנו שבים לאות השאלות המעניינות علينا מפעם בפעם: האם יש לנו זכות לחנן? האם "זהגדת לבןך" אינו אלא אמצעי דיכוי נוסף? שוב לנו נזקים לשפה. השפה היא הביטוי הבסיסי ביותר של התרבות. אמונה תפלה שעולה מדי פעם בפעם גורסת כי ילד שיגודל מבלי שידברו אליו בשפות המלאכותיות שלנו יפתח את שפטו הטבעית; מספרים על ניסויים שונים וחוזרים בכיוון זה. היום ברור לנו שם לא נלמד את התינוקת לדבר, היא לא תגיע לשפה האנושית הטבעית. אין "זכות" לחנן, יש "חובה" לחנן. אם לא לחנן, לא נגדל בני-אדם طبيعيים, אלא אילמים – אילמים מבחינה תרבותית ומוסרית. אומנם יגوش האדם לעולם עובדות, אך ערכיהם אינם עובדות. את הערכים יגosh רק בתרבות, בעולמו של ה"זהגדת לבןך".

פונקציות רבות יש לשפה, ולשתיים מהן אתייחס כאן. יש פונקציה אקספרסיבית, דהיינו, הביטוי לעולמו הפנימי של האדם. החוקרים מדברים על פונקציה נוספת. אנו משתמשים במילים חסרות משמעות כמו "הלו"! מילים שככל מטרתן אינה אלא לוודא שיש קשר. הבן החכם יודע להשתמש בשפה ככאמצעי למסירה מידע. התם משתמש במידע כדי למצוא קשר. חז"ל הבינו שזו כל מטרתה של התפילה: לא למסור לקדוש ברוך הוא אינפורמציה, אלא ליצור את הקשר אחד. גם ב"זהגדת לבןך" ישנו היבט נוסף שלא על מנת להעביר מידע. כאן

ונוצרת עצם האפשרות ליצור קשר, קשר לשם, קשר העתיד לאפשר גם את האהבה.

"והגדת לבןך" נאמר אכן מנקודת מבטם של ההורים. לא תמיד יובנו הדברים האלה על-ידי הבנים. הזמן יעשה את שלו. יבוא היום ומקומו במתוך ישנה. אז יבינו הם את בעיותיהם של האם והאב ואת שאלותיהם ואת הציוני המחייב אותם לכבד את האבות והאימהות המצפה להם.

החופש המלא יכול להיות ממומש רק בעידן משיחי. טותו של פאולוס היה נועצה לא בעצם חיפוש החופש, אלא באשליה שהמשיח הגיע. אכן, מצוות בטאות לעתיד לבוא. אולם מה שחייב להיות בטל אינו אלא הכפיה שביהם, ולא מהותם. במקום שבו היה החוק, חייבת עתה לבוא הנטייה הטבעית והעצמית אל הטוב, לא היצור הרע המתלבש באצטלא של הרוח. זהו הרעיון שהראייה ביטה בכתביו. אולי גאולה זו היא הדרגתית. יתכן שהאדם כבר הפנים חוקים ועבר שינוי. אולם ייתכן גם שאף התפתחות זו אינה אלא אשליה, והחיה מסתתרת ואורבת בתוכו.

בעולם זה, שטרם נגאל, חייבים אלו לחיות עם החוק. שמעתי פעם מעמנואל לויננס כי אילו היו קיימים בעולם רק שניים, היה משה פסיקה האהבה; היה ויש בו שלושה, החוק הכרחי. בעצם גם לשניים אין היא מספיקה.

פרשת "בא" מייצגת את ראשיתה של ההלכה. ראשית זו קשורה בחינוך. מטרתה של המצווה הראשונה היא לקבוע את הזיכרון ההיסטורי שליך וייעלם עם הזמן. בסיסה נמצאת בעית החינוך, חינוכם של ארבעת הבנים שכנגדם דיבורה תורה.